

Gedicht over de ouderdom

Dit artikel bespreekt hoe er in de *Bijbel in Gewone Taal* wordt omgegaan met beelden en metaforen aan de hand van voorbeelden uit Prediker 12.

Niemand weet wanneer hij zal sterven

De auteur van het boek Prediker (*Kohelet*) is geen optimistisch mens. Het leven is kort en het is vol zinloze gebeurtenissen. Je kunt maar het beste zo veel mogelijk van het leven genieten, want niemand weet wanneer het eindigt.¹

Om zijn betoog over de eindigheid van het leven te verduidelijken, maakt de auteur graag gebruik van beelden en metaforen. Dat de dood vaak onverwachts komt en ook sterke mensen kan treffen, illustreert hij met het beeld van een hardloper (9:11 'niet altijd wint een snelle hardloper de wedloop') en met de vergelijking van een soldaat in de strijd ('niet altijd wint een sterke held de oorlog'). Tijd en toeval bepalen het leven en het noodlot kan verraderlijk toeslaan, 'zoals de vissen verraderlijk worden gevangen door de fuik en de vogels door de val' (9:12).

Aan het einde van zijn boek, na opnieuw een oproep te hebben gedaan om vooral van het leven en het licht te genieten (11:7 'Het licht is een genot. Wat een weldaad voor de ogen om de zon te zien!'), beschrijft de auteur in prachtige natuurbeelden hoe de mens langzaam en onvermijdelijk ouder zal worden en zijn levenskracht zal verliezen:

*Voordat de zon verduistert,
de sterren en de maan niet langer stralen,
de lucht ook na de regen grauw van wolken wordt.*
(NBV - 12:2)

In de tekst die volgt gebruikt de auteur beelden (trillende wachters voor het huis, kromgebogen soldaten, de sprinkhaan die zich voortsleept, de kapperbes die uitdroogt, et cetera) die ook voor geoefende lezers niet onmiddellijk duidelijk en herkenbaar zullen zijn. Dat roept de vraag op hoe we met de uitgewerkte metaforen in Prediker 12:1-8 moeten omgaan, wanneer we een toegankelijke vertaling van de tekst voor ogen hebben.

Een allegorie over het ouder worden

Laten we eerst eens kijken aan de hand van *De Nieuwe Bijbelvertaling* (NBV) hoe Prediker 12:1-8 is opgebouwd. De passage opent met een oproep aan de mens om in zijn jonge jaren te denken aan de God die hem geschapen heeft (12:1). Het gedeelte eindigt met het bekende refrein 'Lucht en leegte ... alles is leegte' (12:8, vgl. 1:2).

In het tussenliggende gedeelte (12:2-7) is sprake van een keten van metaforen die het ouder en zwakker worden van de mens beschrijven. We kunnen hier spreken van een allegorie van het ouder worden of van een allegorie over de naderende dood, al zijn de gebruikte beelden divers.²

De inleidende zin, 'Gedenk daarom je schepper in de dagen van je jeugd',³ wordt gevolgd door drie tijdsbepalingen, die syntactisch afhankelijk zijn van de hoofdzin:

- voordat de slechte dagen komen (12:1)

- voordat de zon verduistert (12:2)
- voordat het zilverkoord wordt weggenomen (12:6).

Voor de lezer kan dit verwarrend zijn, omdat niet onmiddellijk duidelijk is waarop de zinnen met 'voordat' terugslaan. In de BGT-versie is daarom de openingszin van 12:1 herhaald in 12:2 en 12:6.⁴ Zo ontstaat er een duidelijke structuur:

Denk aan God die je gemaakt heeft ... Want straks komen de slechte dagen ... (12:1)

Denk aan God die je gemaakt heeft ... Straks wordt het donker ... (12:2)

Denk aan God die je gemaakt heeft ... Straks wordt je leven afgebroken ... (12:6)

Beeld behouden of betekenis weergeven?

We komen nu bij de metaforen van het gedeelte 12:2-7. In de *Bijbel in Gewone Taal* worden beelden behouden als ze helder zijn en begrijpelijk. Als dat niet het geval is, wordt gezocht worden naar een ander beeld dat dezelfde functie heeft, of er wordt doorvertaald naar de betekenis van het beeld.

In het eerste gedeelte (12:2), dat we hierboven al geciteerd hebben in de weergave van de NBV, is het beeld nog betrekkelijk eenvoudig. De aan de natuur ontleende metaforen (de zon die verduistert, sterren en maan die niet langer stralen, de lucht die grauw blijft) suggereren duidelijk dat het hier gaat om het verdwijnen van het (levens)licht, het aanbreken van de duistere jaargetijden, van de nadagen van het leven, van herfst en winter. Als je nog vol leven en energie bent, kun je volop van het licht en de zon genieten (11:7), maar als de ouderdom komt wordt het duister om je heen. Het leven verliest zijn glans.

Omdat de aan de natuur ontleende beelden hier nog betrekkelijk helder en duidelijk zijn, hebben we ze in de BGT gehandhaafd:

Straks wordt het donker. Dan verdwijnt het licht van de zon, van de maan en de sterren. Dan blijft het bewolkt, ook als de regen ophoudt.

In het tweede gedeelte (12:3-5) zijn de beelden ingewikkelder. Er is allereerst (12:3) sprake van een huis of paleis met bevende wachters ervoor, met kromgebogen soldaten die voorbijgaan, maalsters die verdwijnen en vrouwen die uit het venster staren:

*De dag waarop de wachter trillend voor het huis staat,⁵
de soldaten kromgebogen voortgaan,
de maalsters langzaam verdwijnen,
de vrouwen uit het venster staren en een schaduw lijken.
(NBV – 12:3)*

Over de interpretatie van deze metaforen is veel geschreven. Sommigen zien het als een algemeen beeld van een huis waarin gerouwd wordt over een dode. Anderen zien het als een symbolische beschrijving van de afnemende krachten van de ouderdom. Er is sprake van een huis – het menselijk lichaam – dat in verval raakt.⁶ De mens verzwakt meer en meer, tot hij komt in het 'eeuwig huis' (12:5). Toch bevredigen deze algemene interpretaties niet, omdat ze onvoldoende de details, de afzonderlijke figuren van wachters, soldaten, maalsters en vrouwen, verklaren.

Al in de oudste vertalingen en commentaren zijn de beelden van dit vers daarom opgevat als concrete delen van het lichaam ('het huis') dat verouderd: de trillende wachters zijn de handen of de armen die gaan beven; de soldaten die kromgebogen voortgaan, zijn de benen van de mens die steeds

krommer worden; de maalsters die verdwijnen, zijn de tanden die uitvallen; de vrouwen die uit het venster staren en een schaduw lijken, zijn de ogen die hun gezichtsvermogen verliezen.⁷

Wat volgt (12:4) verduidelijkt verder dat met de ouderdom het vermogen om goed te zien, te spreken en te horen afneemt:

*Wanneer de deuren naar de straat worden gesloten,
de molen geen geluid meer maakt,
het fluiten van de vogels ijl van toon wordt,
wanneer hun lied versterft.
(NBV - 12:4)*

Het 'sluiten van de deuren naar de straat' kan betekenen dat de mens niet langer actief aan het leven deelneemt. Maar ook is het goed mogelijk dat hier de allegorische voorstelling van vers 3 wordt doorgetrokken. De 'deuren naar de straat' zijn dan de oren. De mens verliest zijn gehoorvermogen, hij hoort de geluiden op straat niet meer. En hij verliest zijn stem ('de molen maakt geen geluid meer'). De zin die volgt is in het Hebreeuws onduidelijk. Letterlijk iets als 'en hij (men?) verheft zich tot het geluid van de vogel / en alle dochters van het lied worden gebogen'. In de NBV is 'het geluid van de vogel' onderwerp van de zin geworden, en is de zin geïnterpreteerd als 'het geluid van de vogel gaat omhoog,' dat wil zeggen het geluid van de vogel wordt ijl. 'De dochters van het lied' is opgevat als een synoniem voor vogels.⁸ Als we ook hier de allegorische uitleg volgen, betekent dit dat de oudere mens niet langer de zang van de vogels, de geluiden van het leven, hoort.⁹ In 12:5 verschuift het perspectief van het huis naar de buitenwereld:

*Je durft geen heuvel te beklimmen,
de weg is vol gevaar.
De amandelboom behoudt zijn wintertooi,
de sprinkhaan sleept zich voort,
de kapperbes droogt uit.¹⁰
Een mens gaat naar zijn eeuwig huis,
een klaagzang vult de straat.
(NBV - 12:5)*

Iemand die oud geworden is, durft zich niet goed meer buiten te bewegen. Hij wordt kortademig, de weg is oneffen en er kan onderweg van alles gebeuren. De witte bloesem van de amandelboom is hier een beeld voor de grijze haren van de mens. De sprinkhaan die zich voortsleept, wijst op de oudere mens die zich moeizaam voortbeweegt. Andere uitleggers denken hier aan het verlies van de seksuele activiteit. En de kapperbes, waarvan de vrucht diende als een lustopwekkend middel, is een beeld voor het verlies van de potentie. De mens wordt zwakker en zwakker tot hij terechtkomt in het graf, zijn eeuwig huis. Dan is er rouw en verdriet om zijn dood.

Omdat de beelden van deze allegorie ook voor een geoefende lezer niet onmiddellijk duidelijk zijn, hebben veel vertalingen voetnoten nodig om de betekenis van de metaforen aan te geven.¹¹ Andere vertalingen kiezen ervoor om niet het beeld maar de betekenis zelf weer te geven. Daarvoor is ook gekozen in de BGT:

Straks ben je oud. Je handen gaan trillen en je benen gaan krom staan. Je tanden vallen uit je mond. Je ogen zien niets meer. ⁴ Je oren horen niet meer wat er buiten gebeurt. Je stem is bijna niet meer te horen. Je hoort het geluid van de vogels niet meer. ⁵ Je durft geen heuvel meer op te klimmen. Je vindt

het gevaarlijk op de weg. Je haren zijn grijs geworden en je komt nog maar met moeite vooruit. Je verlangt nergens meer naar. En ten slotte ga je dood. Dan wordt er om je gehuild in de straten.

Het derde deel (12:6-7) beschrijft met hulp van verschillende symbolen het afbreken van het leven:

*Voordat het zilverkoord wordt weggenomen,
de gouden lamp gebroken,
de waterkruik in stukken valt,
het scheprad bij de put wordt stukgebroken.
Wanneer het stof terugkeert naar de aarde,
weer wordt zoals het was,
wanneer de adem van het leven weer naar God gaat,
die het leven heeft gegeven.
(NBV – 12:6-7)*

Het zilveren koord en de gouden lamp zijn de levensdraad en het levenslicht. Wanneer een mens sterft, wordt de levensdraad afgebroken en wordt het levenslicht gedoofd. De kruik die is gevuld met water, een symbool van het leven, valt in stukken en er kan geen water meer geput worden. Het leven is voorbij. De mens was stof en wordt weer stof, en zijn geest ('levensadem') keert terug naar God.¹²

Omdat de beelden hier eenvoudiger zijn en het thema duidelijker, zijn in de BGT de symbolen blijven staan, maar ze zijn op verschillende plaatsen verduidelijkt:

⁶ Denk aan God die je gemaakt heeft. Straks wordt je leven afgebroken. Zoals een zilveren ketting breekt, of een gouden lamp. Zoals een waterkruik in stukken valt, of het touw waaraan een emmer hangt. Zo wordt je leven afgebroken. ⁷ Dan gaat je lichaam terug in de aard, waaruit je gemaakt bent. Dan gaat je levensadem terug naar God die je het leven gegeven heeft.

Winst of verlies?

Zoals we hebben gezien, kan de aanpak in de BGT verschillen. In overeenstemming met de vertaalstrategie is ervoor gekozen om vrij duidelijke beelden te laten staan. Als een beeld onduidelijk is, kiezen we ervoor om de betekenis van de beelden weer te geven. Dit komt overeen met de aanpak in andere vertalingen, zoals de *Gute Nachricht Bibel*. Alleen zijn daar iets andere keuzes gemaakt. Zo is in 12:3-4 de aanpak hetzelfde als die van de BGT, maar in 12:5-6 niet: daar heeft *Gute Nachricht* de beelden van de amandelboom, de sprinkhaan en de kapperbes behouden.¹³

In een toegankelijke vertaling is het belangrijk dat de opbouw van de tekst helder is, dat de woorden en zinnen niet moeilijk zijn en dat de beelden duidelijk en doorzichtig zijn. Natuurlijk gaat er iets verloren van de meerduidige symboliek in de hier besproken passage, maar men kan het ook als winst zien dat hier een prachtige allegorie over het ouder en zwakker worden van de mens voor veel lezers begrijpelijk en toegankelijk wordt.

Noten

- 1 Zie over Predikers levensvisie D. Michel, *Qohelet*, Darmstadt 1988, 87-89. Michel typeert hem vooral als een scepticus en realist. Vgl. ook P. Gillaerts, "Ook dat is enkel leegte". Het retorische karakter van Prediker' in K. Spronk, C. Verheul, etc., *De Bijbel vertaald*. Zoetermeer, Kapellen 2007, 244-46. De realistische kijk op leven en dood – ieder mens wacht hetzelfde lot, of hij nu goed is of slecht – vinden we ook in andere wijsheidsliteratuur, met name in het boek Job (vgl. 14:1-12, 21:17-34).
- 2 Zie voor een definitie van de allegorie, H. van Gorp e.a., *Lexicon van literaire termen*, Groningen 1993, 13-14 ('een geheel van metaforen of vergelijkingen die op elkaar voortbouwen en daardoor in elkaar vloeien tot

- één beeld'). In strikte zin is alleen 12:3-5 een allegorie; vgl. A. Lauha, *Kohelet (BKAT XIX)*, Neukirchen-Vluyn 1978, 207.
- 3 De spelling van het Hebreeuwse woord voor schepper (*bor'echa*) is afwijkend en daarom zijn er allerlei verschillende interpretaties van dit woord voorgesteld. In de oudste joodse exegese worden er ook andere woorden in gehoord, zoals *be'eercha*, 'uw bron' of *borcha*, 'uw put, uw graf'. Zie R. Gordis, *Koheleth - The Man and His World*, New York 1962, 330; Lauha, 210; L. Schwienhorst-Schönberger, *Kohelet (HThKAT)*, Freiburg etc. 2004, 522-23.
 - 4 Dit is overigens ook gedaan in de eerste deelluitgave van de NBV van de boeken Ester, Prediker, Jona, Judit en Handelingen in *Werk in uitvoering* (1998). Vgl. de toelichting bij het boek Prediker, 63.
 - 5 Het is jammer dat de NBV hier geen meervoud gebruikt (wachters ... staan), net als in de volgende regels. Maar misschien is hiervoor gekozen om een ongelukkige rijm (staan ... voortgaan) te vermijden?
 - 6 Dat 'huis' een symbool kan zijn voor het sterfelijke lichaam, blijkt bijvoorbeeld uit Job 4:19 ('Hoeveel te meer dan bij de mens, wonend in zijn huis van leem ...').
 - 7 Zie voor de rabbijnse interpretatie op dit vers de targum op Kohelet, de midrasj (Kohelet Rabba 12:2-6; Lev. Rabba 18:1), de talmoed (*bSjabbat* 151b-152a; *jSota* 2:2) en de commentaren van Rasji, Ibn Ezra en Rasjbam (vgl. S. Japhet, R.B. Salters, *The Commentary of R. Samuel ben Meir, Rashbam, on Qoheleth*, Jerusalem, Leiden 1985, 206-12). In de talmoed (*bSjabbat* 152a) gebruikt Rabbi Josua ben Chananja soortgelijke beelden om zijn eigen afnemende krachten aan te geven: 'de berg is bedekt met sneeuw, omgeven door ijs; de honden blaffen niet langer, de malers malen niet langer.' Zie Gordis, 328.
 - 8 Een andere mogelijkheid is om een onpersoonlijk subject aan te nemen en de zin op te vatten als 'Ja, iemand staat (vroeg) op voor / bij het geluid van de vogels.' Zie Lauha, 205; Schwienhorst-Schönberg, 523, 533.
 - 9 Vgl. de klacht van de oude Barzillai in 2 Samuel 19:36 'Ik ben nu tachtig jaar. Wat valt er voor mij nog te genieten van het leven? Kan ik nog proeven wat ik eet en drink? Kan ik de stem nog horen van zangers en zangeressen?'
 - 10 De interpretatie van de Hebreeuwse verba in dit gedeelte (*janeets - jstabbeel - tafeer*) is omstreden, zie Gordis, 335-337. De vorm *janeets* kan afgeleid zijn van *natsats*, 'bloeien'. De NBV expliciteert dit met 'zijn wintertooi behouden', omdat de bloeiperiode van de witte bloemen in de winter valt. Beide elementen (wit - winter) zouden dan naar de naderende dood verwijzen. Rozelaar, 'Grote poëzie', 192 vertaalt 'Dan bloeit vaal-wit de amandel'.
 - 11 Zo bv. JPS, *Einheitsübersetzung*, WV95.
 - 12 Zie voor dit motief Genesis 2:7, 3:19, Prediker 3:20, Sirach 17:1, 40:11, Wijsheid 15:8.
 - 13 Eenzelfde benadering vinden we in CEV (Contemporary English Version) en GNT (Good News Translation).

Geraadpleegde literatuur

- P. Gillaerts, "'Ook dat is enkel leegte". *Het retorische karakter van Prediker*' in: K. Spronk, C. Verheul e.a., *De Bijbel vertaald*. Zoetermeer, Kapellen 2007, 239-56 (bewerkte versie van P. Gillaerts, 'Prediker als leraar. Retoriek in de Nieuwe Bijbelvertaling' in: P. Gillaerts (red.), *Boanerges. Beschouwingen over bijbel(vertaling) en retorica*. Leuven, Voorburg 2004, 19-55).
- R. Gordis, *The Wisdom of Koheleth*, London 1950.
- R. Gordis, *Koheleth - The Man and His World*, New York 1955.
- H. van Gorp e.a., *Lexicon van literaire termen*, Groningen 1993.
- S. Japhet, R.B. Salters (eds.), *The Commentary of R. Samuel ben Meir, Rashbam, on Qoheleth*, Jerusalem, Leiden 1985.
- P. Krüger, *Kohelet - Prediger (BKAT XIX Sonderband)*, Neukirchen-Vluyn 2000.
- A. Lauha, *Kohelet (BKAT XIX)*, Neukirchen-Vluyn 1978.
- D. Michel, *Qohelet*, Darmstadt 1988.
- M. Rozelaar, 'Grote poëzie met kort commentaar: een proeve tot Kohelet vertaling' in: Lea Dasberg and Jonathan Cohen (eds.), *Neveh Ya'akov. Jubilee Volume presented to Dr. Jaap Meijer on the occasion of his seventieth birthday*, Assen 1982, 191-95.
- L. Schwienhorst-Schönberger, *Kohelet (HThKAT)*, Freiburg etc. 2004.

Dr. H. Sysling was werkzaam bij het Nederlands Bijbelgenootschap als wetenschappelijk medewerker bijbelwetenschappen.